

SACRED ARCHITECTURE AFTER ADMINISTRATION REFORM OF CHURCH IN POLAND

Abstract

The period attributable to the 90s of the twentieth century in the field of religious architecture, is related to the time of major changes, which have the greatest effect a complete change of political and economic system: the introduction of the Constitution guaranteed the democratic system, freedom of speech, but also the introduction of free market principles, economic restructuring and changes in many areas. Significant changes that have taken place in Poland since 1989, and in particular political and economic transformation of the country, contributed to the acceleration of social and civilization, as well as the inevitable technological progress. These changes, influenced by many factors as the introduction of the new rules with the change of the old legislation: construction, architecture, urban design and planning. The Polish Church regained the property and the freedom in the church building.

Keywords: reform of church administration in Poland, architecture of church, contemporary architecture

1. Introduction. Background problem

In the period of systemic transformation and economic Catholic Church in Poland gained the possibility of unrestricted functioning. New opportunities for pastoral and evangelization created a reform of church administration¹ [1], which also completed stage exit from communism. Adjusted the administrative structures of the Church to the changes that began in Poland and in Europe after 1989. Polish Church regained ownership, which in the years of the communist Polish State took over, as well as full freedom in church building [1].

The change political authorities to regulate State-Church relations, and above all no longer relevant in the Third Republic of Poland – the fight against totalitarian rule limiting the freedom of creative completely changed the investment process in the field of religious architecture. There are new material and technological conditions and favorable conditions and new circumstances. The problems in obtaining building permits and the purchase of building materials disappeared. It has increased diversity of

technologies in construction. It developed market of design and building services. The expectations of the public in relation to public buildings, including church buildings have increased significantly.

Occurring after 1990, economic changes and socio-political system in Poland, were associated include the reduction of state subsidies for culture and art. This had an impact on the overall investments in the church building. The main problem has now become the economic situation and the question of access to money.

Number of churches constructed in Poland in the last decade of the twentieth century, is not as large as in previous years. After 1989, there is a marked decrease in the number of investments church. However, due to the lack of existing restrictions and normalized the legal situation, emerging churches are designed without unnecessary haste in close cooperation with the architect and priest-investor. The Church hierarchy and architects, undertaking new investment projects, precisely to prepare them carefully analyze the needs of the parish, assumptions and software that appropriate forecasts. The church is being built for a specific community and responds to the needs and demands reported.

¹ On March 25, 1992. Pope John Paul II papal bull *Totus Tubus Poloniae Populus* divided the Church in Poland on 39 diecezji for: [1].

The new political conditions created also impossible in previous years, the chance occurrence of a critical discussion, the possibility of subjecting projects to public scrutiny and competition procedure. Previous actions of the Church hierarchy rather not encourage the faithful to participate in this process. They supported only investments church in a financial and through participation in construction works. Currently, this task is performed by specialized construction companies using modern technologies and building materials. Modern technology allows developers to sacred architecture design almost unlimited structural systems, affecting the plasticity of interior and architectural forms [2].

2. Sacral Architecture after the reform of church administration – for example Kielce (Diocese of Kielce)

In the last decade of the twentieth century, a lively building activity from the 70s and 80s, was significantly inhibited. Due to the large number of churches and many initiatives in previous years construction – due to the favorable political and economic situation.

In contrast to the massive build churches – after 1975, 90s years of the twentieth century produced much less. In the city of Kielce, occupying an area of four deaneries Diocese of Kielce, in the 90s of the twentieth century, the construction of 5 churches (Church of St. Stanislaw Biskup i Męczennika – Kielce-Barwinek, Church of Ducha Swietego – Kielce – Na Stoku, Church of the Blessed Jerzy Matulewicz – Kielce – Slichowice, Church of St. Vincent Pallotti – Kielce – Podkarczowka, Church of St. Jozef NMP – Lodz street) [3].

Since 1990 church architecture began to develop the full creative freedom. Economic factors and considerations savings, which played a significant role in the development of architecture, led to a significant reduction and the reduction current (strongly expanded in years: 1971-1989), the functional program and pastoral sacred objects. There are new proposals on shaping function, which resulted primarily from the actual needs of the parish, including the number of faithful participating in the masses. In addition to the rectory for the priests, not designed as often as in the eighties of the twentieth century, the function of accompanying cultural, educational and entertaining. It departs from the prevailing far duplex solutions. Most of the recent proposals connects two different types of space in a single level. The church is now being built for a specific community and responds to the most important needs and demands reported [4]. In the architecture of years 1990-2000 predominant

form of peaceful. Derived from the plans elongated, which is particularly evident in the architecture and composition of solids (the church of St. Stanislaw Biskup i Meczennika, the Church Ducha Swietego, the church of St. Jozef NMP).

The new projects sacral notes the search for a new form and a new space "sacrum". There are proposals to establish the modern language of forms and the new author's interpretation of the meaning and symbolism of the "sacrum" (church of St. Stanislaw Biskup i Meczennika, Church of the Blessed Jerzy Matulewicz).

Antoni Mazur wrote that to get the proper shape of the church's project should have two essential features: *the Church must be shaped to externally as a solid read was only as a sacred object - as a church by the general public. Forming a solid depends on the environment that it has become a dominant feature of his background. (...) The mood of the interior, should promote the prayerful recollection. The conditions needed to achieve a good result is to harmonize the architecture of internal and external (...)* [5].

Very important is the context and harmonious enter the church in the modern urban structures, while obtaining the sacred building, which is an important object of the public. Religious building becomes an important compositional element in the architecture and landscape, both urban and rural areas.

Since the early nineties of the twentieth century, it is noted in the Kielce Diocese tendency of reduction volume of sacred objects. Produced modest and functional churches with an intimate interior, to be primarily economical and easy to maintain.

In the last decade of the twentieth century in the architecture of churches returns traditional roof, which has become an important element in shaping the architectural form (St. church of St. Stanislaw Biskup i Meczennika, Church of Ducha Swietego, church of St. Jozef, church of St. Vincent Pallotti).

Blocks churches were covered most often sloping roofs: double and multi stressed that regionalism and local tradition. However, in addition to traditional pitched roofs there are also forms of flat roofs and flat roofs.

In the architecture of church observes a return, a model of traditional architecture in principle frontalności and superficiality (the church of Stanislaw Biskup i Meczennika, the Church of Ducha Swietego, the church of St. Jozef NMP). The facade becomes a feature of sacred architecture in its surroundings. Often, it is additionally exposed prismatic tower form a strong and underpinned by a multi- increase.

In the 90s of the twentieth century, the tower as an important part of the local tradition, becomes an integral part of the planned and implemented modern religious buildings.

The model of ancient architecture was assumed on the plan of the square, as a free-standing or growing out of the facility. In the urban landscape due to dominant high buildings, no longer a strong dominant architecture.

On the facades are used in a variety of materials: natural and artificial (brick, stone, plaster, other linings). Most often dominates the sleek white-painted plaster, distinguishing objects from the environment and conferring them elegance (the church of the Blessed Jerzy Matulewicz). This fact is confirmed J.Sz. Wronski: (...) *Considerations liturgical caused the interior concept of the Church emerged from the needs of the liturgical and external form was merely a festive shell enclosing the body* [6].

Fondness for brick walls marked in the church of St. Stanisław Biskup and Martyr in Kielce. The use of this material further accentuates the sharp texture of the brick walls.

Fig. 1. Church of Bł. Jerzego Matulewicza – view from above, Kielce – Oś. Ślichowice, 1993-2003-2005, designers expansion of the church Piotr Bielański i Krzysztof Filuś, source: [7]

Fig. 2. Church of Bł. Jerzego Matulewicza – general view of the building structure, Kielce – Oś. Ślichowice, 1993-2003-2005, designers expansion of the church Piotr Bielański i Krzysztof Filuś, photo by author, 2015

Fig. 3. Church of Bł. Jerzego Matulewicza – view blocks, Kielce – Oś. Ślichowice, 1993-2003-2005, designers expansion of the church Piotr Bielański i Krzysztof Filuś, photo by author, 2015

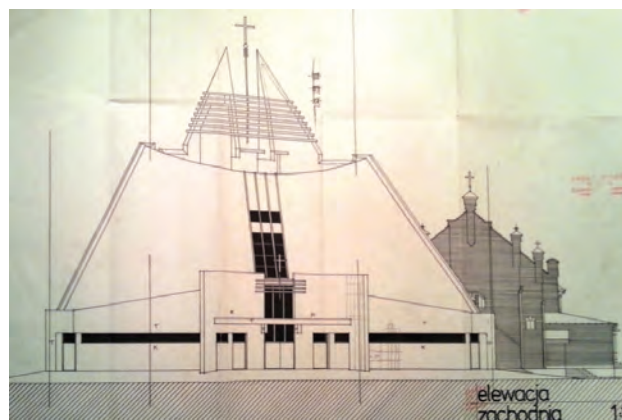

Fig. 4. Church of Bł. Jerzego Matulewicza – west elevation, entrance, Kielce - Oś. Ślichowice, 1993-2003-2005, designers expansion of the church Piotr Bielański i Krzysztof Filuś, source: [8]

To sum up, based on your research, you can say that sacral architecture 90s, characterized by rational solution. Around the mid-90s, previously active in church – strong expressive forms, soothe and soften. It has to do with the stable political situation of the country and normalized the legal situation of the Church.

Dominates the creative individualism. Moving away from dynamic forms and sculptural. Return to classical forms. The block is formed with reference to the environment and the right blend into existing urban tissue. Particularly accented care harmonious

fit new temples in the existing terrain, mild adjusting the elevation and form of objects to the immediate surroundings and landscape of cities. Still these are buildings, which because of its size, scale and high altitude, remain visible and dominate the surrounding landscape [3].

The shape design and its coverings dominates functional and intimate space design, primarily due to the high costs associated with maintaining the buildings. Characterized by a higher content and a unified spatiality. The composition of the interior becomes calmer, produces a sacral mood and atmosphere of recollection and prayer.

In the design indicates a return to the traditional orientation of the interior – on the altar, with the indication and isolation of the choir. This also means the return of the traditional axial. The chancel is also exposed through the multi-stage elevation in relation to the basic level of the church floor.

The design of the plastic interior is dominated by religious calmer and less expressive stained glass – different in style and mood, painting murals.

The decoration of churches complement – peaceful in the forms of sacred sculptures, Stations of the Cross (painted and others), to harmonize with the character of the interior sacred paintings.

Fig. 5. Church of St. Józefa Oblubieńca NMP – view from above, Kielce, ul. Łódzka, 1995-2002, designer A. Głowacki, source: [7]

Fig. 6. Church of St. Józefa Oblubieńca NMP – general view of the building structure, Kielce, ul. Łódzka, 1995-2002, designer A. Głowacki, photo by author, 2015

Fig. 7, 8. Church of St. Józefa Oblubieńca NMP, Kielce, ul. Łódzka, 1995-2002, designer A. Głowacki, photo by author, 2015

Fig. 9, 10. Church of St. Józefa Oblubieńca NMP – interior, Kielce, ul. Łódzka, 1995-2002, designer A. Głowacki, photo by author, 2015

3. Conclusions

The transformation that have taken place in church architecture 90s of the twentieth century, regarding the formation of lumps and disposal of the interior - by means of a purely architectural point to the fact that many of today's implementation is a work of thoughtful and valuable.

With the advent of favorable conditions, many contemporary realization of the Church, while preserving the culture and talent of the creators, it is an example of valuable works and an example of thought-out and widely accepted religious architecture.

The architectural legacy also shows that during this period were formed as churches, which critics allege incorrect rules of composing the space, the scale of the urban poor or improper form leads to zdesakralizowania architecture. Nevertheless, despite the universal creative freedom, many new churches shows the level not eligible for any assessment stylistic. Many sacred objects remain representative, but due to the lack of architectural assets. The search for originality from the point view of the architectural workshop, have also led to the creation of implementation without aesthetic values.

References

- [1] *Dzieje Kościoła w Polsce*, praca zbiorowa pod redakcją Andrzeja Wiencka, Kraków 2008, p. 466-469.
- [2] Turowicz J.: *Nowa architektura kościelna*, Tygodnik Powszechny, 32 (1957), p. 3.
- [3] <http://www.diecezja.kielce.pl/parafie/dekanaty>, 2014.
- [4] Gil-Mastalerczyk J.: *O przemianach architektury sakralnej Archidiecezji Krakowskiej w latach 1945-2000*, doctoral dissertation under the direction of Dr. hab. Eng. architect Andrzej Białkiewicz, prof. PK, Kraków 2013.
- [5] Mazur A.: *Poszukiwanie formy architektonicznej na tle projektowania obiektów sakralnych w latach 1952-1995*, [w] *Prace polskich architektów na tle kierunków twórczych w architekturze i urbanistyce w latach 1945-1995*, t. II, Białkiewicz Z., Kadłuczka A., Zin B., (red.), Kraków 1995, p. 136.
- [6] Wroński J.Sz.: *Kościół Krakowa zbudowane w latach 1945-1989, jako wyraz przemian architektury sakralnej w Polsce na tle rozwoju architektury na świecie*, Kraków 2010, p. 330.
- [7] www.gis.kielce.eu – Geoportal Miejskiego Systemu Informacji Przestrzennej w Kielcach, 2015.
- [8] Projekt architektoniczno-budowlany rozbudowy kościoła parafialnego Bł. Jerzego Matulewicza, source: Kancelaria Parafialna, 2015.

Joanna Gil-Mastalerczyk

Architektura sakralna po reformie administracji kościelnej w Polsce

1. Wprowadzenie. Tło problemowe

W okresie transformacji ustrojowo-gospodarczej Kościół katolicki w Polsce zyskał możliwości nieograniczonego funkcjonowania. Nowe możliwości duszpasterskie i ewangelizacyjne stworzyła reforma administracji kościelnej¹ [1], która jednocześnie ukończyła etap wychodzenia z komunizmu. Dostosowano wówczas struktury administracyjne Kościoła do zmian, które rozpoczęły się w Polsce i w Europie po 1989 roku. Kościół polski odzyskał utracone własności, które w latach PRL-u przejęło państwo, a także pełną swobodę w budownictwie sakralnym [1].

Zmiana władz politycznych, uregulowanie stosunków państwo-kościelnych, a przede wszystkim nieistotna już w III Rzeczypospolitej walka z totalitarną władzą ograniczającą swobody twórcze, całkowicie odmieniły proces inwestycyjny w dziedzinie budownictwa sakralnego. Pojawiły się nowe warunki materiałowo-technologiczne oraz sprzyjające uwarunkowania i nowe okoliczności, w obliczu których stanął Kościół katolicki. Zniknęły trudności w uzyskiwaniu pozwoleń na budowę oraz zdobywaniu materiałów budowlanych. Znacznie zwiększyła się ilość i różnorodność technologii w budownictwie. Rozwinął się rynek usług projektowych i wykonawczych. Wzrosły także oczekiwania społeczeństwa w stosunku do obiektów użyteczności publicznej, w tym obiektów kościelnych.

Zachodzące po roku dziewięćdziesiątym przemiany gospodarcze oraz społeczno-ustrojowe w Polsce wiązały się także m.in. z ograniczeniem ze strony państwa dotacji na kulturę i sztukę. Miało to wpływ na przedsięwzięcia inwestycyjne w budownictwie sakralnym. Najważniejszym problemem stała się teraz sytuacja ekonomiczna oraz zagadnienia finansowania inwestycji.

Ilość powstających w Polsce, w ostatnim dziesięcioleciu XX wieku, kościołów nie jest już tak duża jak w poprzednich latach. Po roku 1989 następuje

wyraźny spadek liczby inwestycji kościelnych. Z uwagi jednak na brak dotychczasowych ograniczeń oraz unormowaną sytuację prawną, powstające kościoły projektowane są bez zbędnego pośpiechu, przy ścisłej współpracy architekta i księdza-inwestora. Kościół, jak i architekci, podejmując nowe zadania inwestycyjne, dokładnie się do nich przygotowują, starannie analizują potrzeby parafii, założenia programowe i prowadzą odpowiednie prognozy. Kościół budowany jest dla konkretnej społeczności i odpowiada na jej zapotrzebowania oraz zgłaszane postulaty.

Nowe warunki polityczne stworzyły także, niemożliwą w poprzednich latach, szansę zaistnienia krytycznej dyskusji, możliwość poddawania projektów publicznej ocenie i procedurze konkursowej. Dotychczasowe działania Kościoła raczej nie zachęcały wiernych do partycypacji w ten proces. Wspierali oni jedynie inwestycje kościelne w sposób finansowy i poprzez udział w robotach budowlanych. Obecnie zadanie to wykonywane jest przez wyspecjalizowane firmy budowlane z wykorzystaniem nowoczesnych technologii i materiałów budowlanych. Współczesna technika umożliwia twórcom architektury sakralnej projektowanie wręcz nieograniczonych układów konstrukcyjnych, wpływających na plastykę wnętrza i form architektonicznych [2].

2. Architektura sakralna po reformie administracji kościelnej – na przykładzie Kielc (Diecezja Kielecka)

W ostatnim dziesięcioleciu XX wieku żywa dotąd działalność budowlana z lat 70. i 80. uległa znacznemu zahamowaniu. Pozostawało to w pewnym związku z nasyceniem sieci kościołów i licznymi podjętymi w latach wcześniejszych inicjatywami budowlanymi – w związku z korzystną sytuacją polityczno-gospodarczą.

W przeciwieństwie do masowego budowania kościołów po 1975 roku, od lat 90. XX wieku powstaje ich znacznie mniej. Na terenie miasta Kielce, zajmującego obszar czterech dekanatów Diecezji Kieleckiej, w latach 90. XX wieku rozpoczęto budowę 5 kościołów

¹ Dnia 25 marca 1992 r. Jan Paweł II bullą papieską *Totus Tubus Poloniae Populus* podzielił Kościół w Polsce na 39 diecezji za: [1].

(św. Stanisława Biskupa i Męczennika – Kielce-Barwinek, Ducha Świętego – Osiedle Na Stoku, Błogosławionego Jerzego Matulewicza – Osiedle Ślichowice, św. Wincentego Pallottiego – Osiedle Podkarczówka, św. Józefa Oblubieńca NMP – ul. Łódzka) [3].

Od roku 1990 architektura sakralna zaczęła rozwijać się z pełną swobodą twórczą. Czynniki ekonomiczne oraz względy oszczędnościowe, które odegrały znaczącą rolę w rozwoju architektury, doprowadziły do znacznego ograniczenia oraz pomniejszenia dotychczasowego (silnie rozbudowanego w latach 1971-1989) programu funkcjonalnego i duszpasterskiego obiektów sakralnych. Pojawiły się nowe propozycje dotyczące kształtowania funkcji, które wynikały przede wszystkim z aktualnych potrzeb danej parafii, z uwzględnieniem liczby wiernych uczestniczących we mszach. Obok plebanii dla księży nie projektuje się tak często jak w latach osiemdziesiątych XX wieku funkcji towarzyszących: kulturalno-oświatowych i rozrywkowych. Odchodzi się od przeważających dotąd rozwiązań dwupoziomowych. Większość najnowszych propozycji łączy ze sobą te dwa różne typy przestrzeni w jednym poziomie. Kościoł budowany jest teraz dla konkretnej społeczności i odpowiada na jej najważniejsze zapotrzebowania i zgłaszane postulaty [4].

W architekturze lat 1990-2000 przeważają formy spokojne. Wywodzą się z planów podłużnych, co szczególnie uwidacznia się w architekturze i kompozycji brył (kościół św. Stanisława Biskupa i Męczennika, kościół Ducha Świętego, kościół św. Józefa Oblubieńca NMP).

W nowych realizacjach sakralnych, zauważa się poszukiwania nowej formy oraz nowej przestrzeni „sacrum”. Pojawiają się propozycje nawiązania do współczesnego języka form oraz nowej autorskiej interpretacji znaczeń i symboliki „sacrum” (kościół św. Stanisława Biskupa i Męczennika, kościół Błogosławionego Jerzego Matulewicza).

Antoni Mazur napisał, że dla uzyskania właściwego kształtu kościoła jego projekt powinien posiadać dwie niezbędne cechy: *Kościół winien być tak ukształtowany, aby zewnętrznie jako bryła odczytywany był tylko i wyłącznie jako obiekt sakralny – jako kościół przez ogół społeczeństwa. Formowanie bryły zależne jest od otoczenia aby ona stała się dominantą na jego tle. (...) Nastrój wnętrza, winien sprzyjać modlitwemu skupieniu. Warunki potrzebne dla uzyskania dobrego wyniku to zharmonizowanie architektury wewnętrznej i zewnętrznej (...)* [5].

Bardzo ważnym staje się kontekst oraz harmonijne wpisanie kościoła we współczesne struktury urbanistyczne, przy jednoczesnym uzyskaniu sakralności budynku, będącego ważnym obiektem publicznym. Obiekt sakralny staje się ważnym elementem kompozycyjnym w architekturze oraz krajobrazie zarówno miast, jak i wsi.

Od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku, zauważa się na terenie Diecezji Kieleckiej tendencję pomniejszenia kubatury obiektów sakralnych. Powstają skromne i funkcjonalne kościoły z kameralnym wnętrzem, które mają być przede wszystkim ekonomiczne i łatwe w utrzymaniu.

W ostatnim dziesięcioleciu XX wieku w architekturze kościołów powraca dach tradycyjny, który stał się ważnym elementem kształtowania formy architektonicznej (kościół św. Stanisława Biskupa i Męczennika, kościół Ducha Świętego, kościół św. Józefa Oblubieńca NMP, kościół św. Wincentego Pallottiego). Bryły kościołów nakrywano najczęściej dachami spadzistymi: dwuspadowymi, wielospadowymi, namiotowymi, które podkreślały regionalizm oraz miejscową tradycję. Jednak oprócz tradycyjnych dachów dwuspadowych pojawiły się także formy dachów płaskich i stropodachy.

W architekturze kościołów zauważa się powrót, wzorem architektury tradycyjnej, do zasady frontowości i fasadowości (kościół św. Stanisława Biskupa i Męczennika, kościół Ducha Świętego, kościół św. Józefa Oblubieńca NMP). Fasada staje się wyróżnikiem architektury sakralnej w jej otoczeniu. Często zostaje ona dodatkowo wyeksponowana graniastą wieżą o mocnej formie i podbudowana kilkustopniowym podwyższeniem.

W latach 90. XX wieku wieża, jako ważny element lokalnej tradycji, staje się nieodłącznym elementem projektowanych i realizowanych współczesnych budowli sakralnych.

Wzorem dawnej architektury zakładana była na rzucie kwadratu, jako element wolnostojący lub wyrastający z obiektu. W krajobrazie miejskim, z uwagi na dominującą wysoką zabudowę, nie stanowi już mocnej dominanty architektonicznej.

Na elewacjach stosowane są różnorodne materiały: naturalne i sztuczne (cegła, kamień, tynk, inne okładziny). Najczęściej dominuje gładki pomalowany na biało tynk, wyróżniający obiekty z otoczenia i nadający im elegancji (kościół Błogosławionego Jerzego Matulewicza). Fakt ten potwierdził J.Sz. Wroński: (...) *Względy liturgiczne spowodowały, iż koncepcja wnętrza kościelnego wyłoniła się z potrzeb liturgicz-*

nych, a forma zewnętrzna była jedynie odświętną powłoką otulającą bryłę [6].

Upodobanie do surowej cegły zaznaczyło się w kościele św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Kielcach. Zastosowanie tego materiału podkreśla dodatkowo ostrą fakturę ceglanych murów.

Podsumując, na podstawie dokonanych badań, można stwierdzić, że architekturę sakralną lat 90. XX wieku charakteryzują racjonalne rozwiązania. Około połowy lat 90., aktywne dotychczas w sztuce sakralnej – silne formy ekspresyjne, uspokajają się i łagodnieją. Ma to związek z ustabilizowaną sytuacją polityczną kraju oraz unormowaną sytuacją prawną Kościoła.

Dominuje indywidualizm twórczy. Odchodzi się od form dynamicznych i rzeźbiarskich. Następuje powrót do form klasycznych. Bryła formowana jest z nawiązaniem do otoczenia i odpowiednim wkomponowaniem w istniejącą tkankę urbanistyczną. Szczególnie zaznacza się dbałość harmonijnego wpasowania nowych świątyń w istniejący teren, łagodne dopasowanie elewacji i form obiektów do bezpośredniego otoczenia oraz pejzażu miast. Nadal są to budowle, które z uwagi na swoje rozmiary, skalę i dużą wysokość, pozostają widoczne i dominują w otaczającym krajobrazie [3].

W ukształtowaniu wnętrza oraz jego nakrycia dominuje funkcjonalne i kameralne projektowanie przestrzeni, przede wszystkim z uwagi na duże koszty związane z utrzymaniem budowli. Charakteryzują się przez to większą zwartością oraz jednolitą przestrzennością. Kompozycja wnętrza staje się spokojniejsza, wywołuje sakralny nastrój oraz atmosferę skupienia i modlitwy.

W założeniach zaznacza się powrót do tradycyjnego ukierunkowania wnętrza – na ołtarz główny, z zaznaczeniem i wyodrębnieniem części prezbiterialnej. Oznacza to także powrót do tradycyjnego

układu osiowego. Prezbiterium dodatkowo eksponowane jest poprzez kilkustopniowe wyniesienie w stosunku do podstawowego poziomu posadzki kościoła.

W wystroju plastycznym wnętrza sakralnych dominuje spokojniejsze i mniej ekspresyjne witrażownictwo – zróżnicowane stylistycznie i nastrojowo, mało-widła malarskie.

Wystrój kościołów uzupełniają – spokojna w formach rzeźba sakralna, stacje drogi krzyżowej (malowane i inne), harmonizujące z charakterem wnętrza obrazy sakralne.

3. Podsumowanie

Przemiany jakie dokonały się w architekturze sakralnej lat 90. XX wieku, odnośnie kształtowania bryły oraz dyspozycji wnętrza – przy pomocy środków czysto architektonicznych, wskazują na fakt, że wiele współczesnych realizacji stanowią dzieła przemyślane i wartościowe.

Dzięki pojawieniu się sprzyjających uwarunkowań, wiele współczesnych realizacji kościelnych, przy zachowaniu kultury i talentu twórców, stanowi przykład dzieł wartościowych oraz przykład przemyślanej i powszechnie akceptowanej architektury sakralnej.

Niewątpliwie spuścizna architektoniczna pokazuje również, że w okresie tym powstawały także kościoły, którym krytycy zarzucają nieprawidłowe zasady komponowania przestrzeni, złą skalę urbanistyczną czy niewłaściwą formę prowadzącą do zesakralizowania architektury. Nie mniej jednak, pomimo powszechnej swobody twórczej, wiele nowych kościołów przedstawia poziom niekwalifikujący się do żadnej oceny stylistycznej. Wiele obiektów sakralnych pozostaje reprezentatywna, ale ze względu na brak walorów architektonicznych. Poszukiwania oryginalności, z punktu widzenia warsztatu architektonicznego, doprowadziły również do powstania realizacji pozbawionych wartości estetycznych.